

"חתן דמים למולות": דרשה לחופה מאת רבי יעקב גבישון מכתב יד*

מבוא

אודות משפחת גבישון

ר' יעקב גבישון

תוכן הדרשה ועריכתה

דרשה לחופה: "חתן דמים למולות"

מבוא

כת"י וטיקן אוסף ניאופיטי¹ הוא קובץ המכיל בקרבו כמה חיבורים. כתב היד מתוארך לשנת ה"א ר', והוא כתוב בכתיבה ספרדית. בין החיבורים שבו נמצאות כמה וכמה דרשות מאת ראשונים, פירוש על התורה, ותרגום של חיבור נחמת הפילוסופיה מאת הפילוסוף הקדום בואיתיוס². בין הדרשות, הידועות בחלקן כשייכות לר"ן ולרמב"ן, מופיעה דרשה פילוסופית לחופה בכותרת 'חתן דמים למולות' [דף 123א-125ב], שאינה מוכרת ממקום אחר. את סוף הדרשה כתב הסופר בגיליון³, כשהוא חותם: "[ז]ה הדרש' שמעתי ... להחכם דודי ... ר' יעקב גבישון יצ"ו. תם".

משפחת גבישון היא משפחה ספרדית חשובה, ובעיקר מוכרים כמה מבני המשפחה שחיו בצפון אפריקה בדורות שלאחר גירוש ספרד. מתיארוך כתב היד לשנת ר' עולה לכאורה כי ר' יעקב דיין [להלן: רי"ג] הוא מאבות המשפחה עוד בספרד⁴. התיארוך

* המאמר מתפרסם לכבוד נישואי אחי הצעיר אלעזר נ"י עב"ג תמר תחי'. יהי ביתם בית נאמן בישראל. הנני להודות לר' עדיאל ברויאר על שהפנה אותי לכתב היד וסייע רבות בפענוחו, לר' יהודה זייבלד על טרחתו המרובה ולר' דוד שפירא על עזרתו. תודה לספריית הוטיקן על אישורם לפרסם את כתב היד; הזכויות המלאות על כתב היד שמורות להם.

1 במכון לתצלומי כת"י: ס' 616. הנתונים דלהלן הם ע"פ קטלוג הספרייה הלאומית, המבוסס על תיאורם של נ' אלוני וד"ש לוינגר. ראה על כת"י ניאופיטי 8 גם בספרו של בנימין ריצ'לר, כתבי-היד העבריים בספריית הוטיקן, קריית הוטיקן 2008, עמ' 532-533.

2 אודותיו ראה: י' ליבס, 'נצחון הרוח: מבוא לתרגום קטעי הפתיחה של נחמת הפילוסופיה לבואיתיוס', אלפים, 21 (תשס"א), עמ' 215-223.

3 הכותב בחר לסיים את העמוד כשהוא מיושר ונאה, ואת השורות שלא נכנסו לעמוד להשלים בגיליון, עובדה שגרמה לכותבי הקטלוג לחשוב שסוף הדרשה חסר.

4 ואכן מתאים הדבר לפי זה שדרשתו נכללה בין דרשות הראשונים שחיו בספרד.

מתבסס על הקולופון שבסוף הקובץ, שם כתב הסופר כי "נשלם ... שנת חמשת אלפים ומאתים לבריאת עולם ...". אמנם נראה כי אין לשייך את הקולופון לדרשות באופן גורף, ועל כן אין לנו ידיעה ודאית על זמנו של ר' יעקב גבישון הדרשן⁵.

אודות משפחת גבישון

דומה שהדמות הידועה ביותר ממשפחת גבישון היא ר' אברהם גבישון (ר"פ-של"ח; 1520-1578)⁶, מחבר 'עומר השכחה' על ספר משלי, אשר נדפס ע"י נכדו בליוורנו בשנת תק"ח. בראשית הספר כמו גם בסיומו נכתב רבות אודות המשפחה ותולדותיה. בני משפחת גבישון⁷ התגוררו בסביליה שבספרד עד לפרעות נגד היהודים שאירעו בכל רחבי ספרד בשנת קנ"א, אז ברחו לגרנדה המוסלמית השוכנת מזרחית לסביליה⁸. עם השלמת תהליך הרקונקיסטה, בו השתלטו הנוצרים על כל חצי האי האיברי, כפו הנוצרים את דתם על כל יושבי ספרד, יהודים כמוסלמים. בשנת רנ"ב (1492) נחתם בגרנדה צו הגירוש, בו הוחלט כי כל מי שאינו רוצה להתנצר חייב לעזוב את ספרד בתוך שלושה חודשים, ואם לא - אחת דינו למיתה. משפחת גבישון כולה דבקה

5 בקטלוג נכתב כי הקובץ נכתב ע"י 3-4 כותבים שונים. משום-מה החליטו הכותבים כי כותב הדרשות הוא גם כותב הקולופון, אף שביניהם נמצאים דפים מאת כמה כותבים; אך לאחר השוואה נראה כי ישנם שינויים בין הכתבים, ואין להחליט שמדובר באותו כותב. מלבד זאת, ישנו בלבול בסדר הדפים, ואין כל דרך לדעת מה קדם למה, ויתכן שהכוך חיבר בין דפים מתאריכים שונים. [לדוגמה, בדף 122א מתחיל הדרוש השלישי מדרשות הר"ן, בדף 123א מתחילה הדרשה בה אנו עוסקים, ונראה כאילו הופסק דרוש הר"ן באמצע. אמנם הדרוש ממשיך בדיוק מאותו מקום בדף 126א עד דף 133ב, שם הוא מסתיים, כשלאחריו מתחיל הדרוש השישי של הר"ן].

6 בתאריכים אלו ובעוד פרטים רבים הסתייעתי רבות במחקריו של פרופ' ר' שמואל סירא במבוא למהדורת הצילום של ספר עומר השכחה (ליוורנו תק"ח), 'ירושלים תשל"ג; מאוחר יותר פרסם הרב סירא מאמר בצרפתית על 'עמר השכחה ומשפחת גבישון': R. S. Sirat, 'Omer ha-sikha et la famille Gabison', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, ד, כרך ב (תשכ"ה), עמ' 65-67. וראה גם שם ב'תקצירי המאמרים שבחלק הלועזי של דברי הקונגרס', עמ' 473-474.

7 אודות שם המשפחה 'גבישון', ראה: עומר השכחה, דף קלד ע"א; תרשים אילן יוחסין שרטט ר"ש סירא במבוא (לעיל הערה 6), עמ' 16.

8 ראה: עומר השכחה, קלח ע"א; 'ועיקר גירושם היה משביליה מהגירוש של שנת אל קנ"א ונוקם ה', ומשם באו לגראנאטה'; א' נויבאואר, סדר החכמים וקורות הימים, ב, לקוטים מדברי 'יוסף לר' יוסף בן יצחק סמברי, אוקספורד תרמ"ח, עמ' 128-129, מביא מכתב שהועתק מכת"י ר' יעקב גאבישון שהעתיק מספר ישן, שם מסופר אודות הריב"ש, ובין הדברים הוא כותב: "ואני אירע לי שם מקרה ואודיענו לכ"ת: דע אדני, כי מלאכתנו ומלאכת אבותינו הרפואה מקודם הגירוש של שנת אל 'קנא' ונוקם, אפי' בהיותנו בעיר אדום, ומהגירוש באנו לספרד", נראה כי "עיר אדום" הכוונה לסביליה שהייתה בחלקה הנוצרי של ספרד, שממנה עקרו לגראנדה שבחלקה המוסלמי.

ביהדותה בגאון, ומשלא הצליחה לעזוב בזמן בחרה למסור נפשה על קידוש השם, וכך נטבחו כל בני המשפחה, מבוגרים כילדים, מלבד שני אחים שנעשה להם נס והצליחו להימלט, הלוא הם ר' יעקב ור' אברהם בני ר' יוסף. מרבית מגורשי ספרד פנו לעבר ארצות שהיו תחת שלטון האימפריה העות'מאנית, ביניהם ארץ ישראל, ארצות הבלקן וארצות צפון אפריקה. ר' יעקב ור' אברהם, יחד עם עוד כמאתיים נפשות, בחרו לקבוע את מושבם בעיר תלמסאן שבאלג'יריה אשר בצפון אפריקה, שם זכו להפריח את ענף המשפחה מחדש⁹.

בספר 'עומר השכחה' באה לידי ביטוי הערצת חכמי צפון אפריקה למשפחת גבישון. וכך כותבים חכמי אלג'יר בהקדמתם לספר¹⁰: ... "משם רב אחד שהגיד כי בעיר גרנאטה היתה שם משפחה אחת קורין לה בני גבישון וכולם מתו על קידוש השם ... ובאו משם לעיר תלמסאן יע"א, והיו מכובדים ונחמדים לעיני כל ישראל, הן מצד חכמתם וצדקותם, הן מצד חשיבות משפחתם שהיא קודש קדשים, כולם כליל לאישים, כמו קרבן עולה, עליונים למעלה, במקום שאין היד שולטת שם ברכיע השמים והיו למאורים". בהמשך הספר מובאת הקדמה מאת ר' שמעון בן צמח דוראן [השני] אשר בה הוא מהלל את המחבר ר' אברהם, ומדבריו אנו למדים כי מלך אלג'יר נצרך לרפואה ולצורך כך שלח לקרוא לר' אברהם מהעיר תלמסאן שיבוא להתגורר

9 עומר השכחה, קלח ע"א: "כשאירע הגירוש המר בספרד מעיר גרנאטה ובאנו לתלמסאן כמו מאתי' נשמו', והי' שם בגרנאט' משפחה קורי' לה בני גבישון, והיתה בהם יד ה', כלם מתו על קידוש ה', ואפי' שום א' מהם לא המיר דתו ... גם שם לא הונח להם ולא לזולתם, באופן שכל משפחתם גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה כלם מתו על קידוש שמו ית' ולא אחד מהם המיר דתו, ואלו הב' אחרים חכמים ראשי אלפי ישראל שנעשה להם נס עצום וניצולו ובאו עמנו לארצות ישמעאל, ואלה שמותם הר"ר יעקב וה"ר אברהם בני ה"ר יוסף גבישון ז"ל, וכשבאנו כלנו לתלמסאן והגדנו להם על ענין המשפחה המקודשת הזאת ...". עוד ראה אצל: פרופ' ר' א' שוחטמן, שו"ת רבינו מאיר גאון זצ"ל, ח"א, מבוא, א, הוצ' מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 29-30, שמשער כי ר' מאיר גאון מרבני מצרים הקדמונים, בדור שלאחר ר' יוסף קארו, שייך לחלק אחר של אותה משפחה שהגיע לצפת וממנו התפתח ענף נוסף. לפי דבריו נמצא כי הקביעה הנ"ל שלא ניצלו אלא ר' יעקב ור' אברהם שמהם התפתח הענף הצפון-אפריקאי של משפחת גבישון אינה מוחלטת והיו ניצולים נוספים שעקרו לצפת, או שעוד קודם גירוש ספרד, ואולי אף קודם גזרות קנ"א, הגרו חלק מבני המשפחה לארץ ישראל.

10 החתומים בסוף: אברהם יאפיל ס"ט; יהודה עייאש ס"ט; יוסף צרור ס"ט; שמואל אבן כספי ס"ט.

במקומו¹¹, ועל כך הוא מודה ומהלל, ואף כותב שיר מחורז לכבודו של ר' אברהם¹². עוד אנו מוצאים ביטוי להערצתו של ר' שלמה דוראן, מבני בניו של הרשב"ץ, כלפי אחד מבני המשפחה - הרופא החכם ר' יעקב גבישון. בשו"ת התשב"ץ חלק רביעי המכונה גם 'החוט המשולש' נמצאות תשובות של כמה מצאצאיו של הרשב"ץ ביניהם ר' שלמה דוראן¹³, וכך הוא כותב: "מאת החכם הרופא כהר"ר יעקב גאבישון נר"ו. שאלה ... תשובה ... חששתי לכבוד מעכ"ת כפי חיוב מתניתין דאמרה דמשיב מפני הכבוד גם בין הפרקים דקריאת שמע ... תחילה אומר לדברי האדון ... ואחר שהקדמנו הדברים האלה בקנצי מילין כפי הנאות והראוי לחכם כמוך שדי לו בראשי פרקים ... אך אמנה צריכה היא להתעסק ברפואות תעלה ע"י חכם רופא כמו כ"ת וכמו שיתבאר לפנינו ב"ה ... ואולם אם אשה זאת נקשית עליה בדיקה זאת ורצתה להתרפאות ע"י חכם רופא מומחה כמו כ"ת ... ואתה האח הנאמן שלום, ובניך הנעימים אחים לא יתפרדו שלום, ובחדות שלות מעוזם נשבע בטוב, כאות נפשך החשובה מלאה לה חכמה ודעת ... שלמה דוראן ס"ט"¹⁴.

עוד מביא ר' יוסף בן נאיים בספר 'מלכי רבנן' בערך ר' יעקב גבישון כך: "מו"ה

11 הדברים מפורשים גם בהקדמת המחבר, שכותב: "אמר הצעיר אברהם בן אדוני אבי החכם הרופא הה"ר יעקב גבישון זלה"ה המגורש מעי' גרנאטה מגירוש ירושלים אשר בספרד בעי' תלמסאן יע"ה, באשר שלח בעדי מלך אלגזאיי"ר יר"ה לרפאתו בשנת השל"ד לצירת העולם ...". ראה גם עדות בנו אצל: א' נויבאוואר (הנ"ל בהערה 8), שמעתיק מאותו מכתב: "כי מלאכתנו ומלאכת אבותינו הרפואה מקודם הגירוש של שנת אל קנ"א ונוקם ... ובבוא גרוש ספרד של שנת ג'רנ"ג. כפי הנראה עקב טלטולם שארך זמן רב, לא הגיעו אל הנחלה עד שנת רנ"ג, או שמא כוונתו לשנת רנ"ב עם הכולל, מ.ש.]. יצאנו לתלמסאן, והיום כמו נ' שנה שלח המלך לתלמסאן והביא לאדני אבי בעל כרחו ונתישב בכאן, ואח"כ באתי גם אני למקום אדני אבי ז"ל, ומכלל מה שקרה לי כי שלחני המלך לרפאת שר העיר אלמדיי ...".

12 ראה עוד אצל: א' כרמולי, 'תולדות הר' יוסף בן אלאשקר מ"כ', בתוך: י' בלומענפלד, אוצר נחמד, ח"ג, מס' 9, וויען תר"ך, עמ' 105-112, שם הוא כותב: "והעיר תלמסאן עיר מלאה חכמים וסופרים, כי שמה נמלטו ראשי המגורשים מגירוש קשטילייא ומגירוש גרנאטה, הלא המה ... הרב ר' יעקב בירב, הרופא ר' יעקב גבישון ... והרב ר' אברהם גבישון, ויתחבר עליהם ר' יוסף בן אלאשקר ויהי כאחד מהם". וראה עוד בהערות שם.

13 ראה במבוא לספר התשב"ץ, ח"א, מהדורת מכון שלמה אומן ומכון ירושלים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 42. וראה שם, עמ' 37, את ענף משפת הרשב"ץ. ועי' גם בכרך החמישי של שו"ת התשב"ץ, תשובות רשב"ץ ובית מדרשו מכת"י, מהדורת מכון שלמה אומן, ירושלים תשע"ג, עמ' שפג ואילך, ובתרשים של תולדותיו של הרשב"ץ בעמ' שצה. תרשים אילן יוחסין של משפחת דוראן שרטט גם: מ' וינשטין, הקהלות היהודיות באלג'יריה בין השנים 1300-1830, עבודת דוקטור, רמת גן תשל"ה, עמ' 321.

14 טור א, ס' מט.

יעקב גבישון זצ"ל מחכמי המערב, כמדומה או מטיטואן או מטאנג'ר. ובכת"י ישן מצאתי, וז"ל: 'שיר ששלח הרב יעקב בירב ז"ל רבו של הרב יוסף קארו לגאוני הרב יעקב גבישון ז"ל, לא יעקב יקרא גביר שמך כי אם בישראל שמך נודע, על מלאכי רום ידך רמה לא הוקעה כפך ולא נודע, תדריך על (ואם) [ראם] שכול וכפיר לך יכרע ויתודע, אחר, וקרבתך לבד תחלים לחולה בטרם תתן אליו רפואה, והשיבו הרב אברהם גבישון אחי הרב יעקב הנזכר ז"ל, אל תאמרו כי אבדה (אונס) [אונם] וסרה חכמת חכמינו ובינותינו, אחר אשר קם הרב יעקב בירב לדור בארצנו ובינותינו. עכ"ל. מהשיר הנזכר ניכר שמהר"י גבישון הנז' היה יודע בחכמת הרפואה, ואפשר שזה הוא מוהר"י אביו של מהר"ר משה גבישון ז"ל הנז' להלן, ומהר"י בירב היה במאה הג'¹⁵.

ר' יעקב גבישון

כאמור, לפי בדיקת כתב היד אין כל רמז אודות זהותו של ר"ג, אך במהלך עריכת הדרשה נתקלתי בפסקה קטנה שלא עמדתי על כוונתה. מדובר בפסקה בה מתייחס הדרשן לכותרת הדרשה "חתן דמים למולות", והוא מציע את אחד מפירושו על ההקשר בין חתן נישואין לתיבת "דמים" שבפסוק זה. וכך הוא כותב (א-125-125ב): "או ירצה לומר 'דמים' שהוא ממשפחה גדולה, ובעבור שהוא ממשפחה גדולה ראוי שיהיה טוב יותר ממי שאינו ממשפחה ... ולכן אמרתי 'חתן דמים למולות', ר"ל 'חתן' שהוא ממשפחה גדולה כמוך...". במבט ראשון הדברים סתומים וחתומים. ידידי ר' יהודה זייבלד הסב את תשומת לבי לאפשרות שכוונת הדרשן לנושא התורשה והייחוס, העוברים דרך הדם. העובדה כי בדם יש חומר העובר בתורשה אשר על ידו ניתן לזהות אב עם בנו כבר הייתה ידועה בעולם מאות שנים¹⁶, אמנם דברים אלו אינם קרובים די הצורך לצורה בה מופיעים הדברים בדרשתנו, בה תיבת "דמים" נרדפת ל"משפחה גדולה". החומר התורשתי העובר דרך הדם אינו מורה על גדלות המשפחה יותר משהוא מראה על בעיותיה, וגם אינו מראה כלל על איכות המשפחה אלא על שרשרת אבותיה.

נראה אם כן שמדובר כאן בהשפעה של גורם אחר. החל משנת ר"ט (1449), דור ויותר לפני הגירוש, הלך והתפתח בספרד הנוצרית מושג משפטי וחוקי ושמו 'טוהר

15 מלכי רבנן, ירושלים תרצ"א, דף עא ע"א.

16 על סוגיה זו ראה במאמרו של ר"ד פרימר, 'קביעת אבהות על ידי בדיקת דם במשפט הישראלי ובמשפט העברי', שנתון המשפט העברי, ה (תשל"ח), עמ' 219-242. ועי' ספר חסידים, סי' רלב, מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ג, עמ' רז. והשווה: בית המדרש, חדר רביעי, מהדורת יעללינעק, לפסיא תרי"ז, עמ' 145-146. תודתי לר' יעקב ישראל סטל על ההפניה למקורות אלו.

הדם¹⁷, שנועד לדחוק את רגלי 'הנוצרים החדשים' ולהפלות בינם לנוצרים הוותיקים על בסיס הייחוס המשפחתי. בשנה זו מרדו פרנסי טולדו במלך, וחלק גדול מהמרד פנה נגד 'הנוצרים החדשים' שרבים מהם היו קרובים למלכות. מאחר ולא יכלו עוד לקבוע את ערכו של אדם על פי דתו, המציאו פרנסי העיר טולדו את תליית הייחוס בדם הזורם בעורקי האדם גם דורות רבים אחרי המרתו. באותה עת לא היה זה אלא ניצוץ ששקע עד מהרה עם דיכוי המרד, אך בשנת 1467 חזרה מועצת טולדו וקבעה את חוקי 'טוהר הדם', והפעם באישורו והסכמתו של המלך. עם השלמת הרקונקיסטה וגירוש היהודים בשנת רנ"ב קיבלו תקנות 'טוהר הדם' מימד משפטי מחייב בכל רחבי הממלכה. רק משפחה "מיוחסת" לנוצרים הישנים הייתה זכאית מאז לזכויות והטבות שונות, והתהליך התבצע ע"י בדיקת הייחוס המשפחתי. הביטוי 'טוהר הדם' נובע מההנחה כי הדם נושא את הייחוס, ולכן משפחה מיוחסת נושאת את ייחוסה בדמה¹⁸.

יש אם כן לשער שהדרשן "אימץ" את עיקרון 'טוהר הדם' ו"גיר" אותו, ודרש ש"חתן דמים" הוא חתן מיוחס בשל טוהר דמו. כך גם מבוארים דבריו בהמשך אודות ציפורה, שבאומרה "חתן דמים אתה לי" רמזה לחששה שנחיתות ייחוסה גרמה לסיכון בנה. כשגילתה שהסכנה לא הייתה קשורה לייחוסה אלא לערלת הבן נחה דעתה, ואז אמרה "חתן דמים למולות" - הסכנה לא התעוררה אלא משום שלא הייתה נימול.

אם אכן השערה זו נכונה, סביר להניח כי הדרשה נמסרה בעשרות השנים שלפני הגירוש שבהן נפוץ רעיון זה¹⁹, ואם כן יתכן כי הדרשן הוא ר' יעקב גבישון אבי ר' אברהם מחבר הספר 'עומר השכחה' אשר נמלט בזמן הגירוש, או זקנו²⁰.

17 בספרדית: Limpieza de sangre.

18 ראה: Albert A. Sicoff, Les controverses des statuts de pureté de sang en Espagne du XV au XVII siècle, Paris: Didier, 1960; Henry Kamen, 'Una crisis de conciencia en la Edad de Oro en España: Inquisición contra "Limpieza de sangre"', Bulletin Hispanique LXXXVIII (1986), pp. 321-356. לסקירת השתלשלות האירועים בעברית ובפרסית פנומית ניתן לעיין בספרו של ירמיהו יובל, האנוסים, ירושלים, 2009, לפי המפתח.

19 כאמור, אין הכרח לכך שהקולופון שבסוף הקובץ לפיו הושלמה הכתיבה בשנת ר' שייך לחלק הדרשות, גם יתכן שכריכת הקובץ נעשתה מאוחר יותר וללא הבחנה של תאריכים וכותבים.

20 לא מסתבר שזהו ר' יעקב בנו של ר' אברהם, זאת מחמת שאר הנתונים שמקשים עלינו לאחר את הדרשה יותר מההכרח.

תוכן הדרשה ועריכתה

כאמור, הדרשה שלפנינו נושאת אופי פילוסופי. מתוכן הדרשה נראה כי היא נמסרה במהלך שמחת נישואין. הדרשן אף פונה לחתן, מצביע בפניו על ייחוסו הרם, ומראה לו כי לצד הזכויות והמעלות שבייחוס, הייחוס נושא בחובו גם חובות רוחניות - להדריך נפשו בדרך הטוב ולמול את ערלת לבו. הדרשן מעמיד את דרשתו על חקירה פילוסופית; מי נעלה יותר - המורכב או הפשוט. מצד אחד, האדם הוא המעולה שבבריאה מצד הרכבתו הכוללת יותר משאר הברואים, ומצד שני האחדים הם שלמים יותר; הבורא הוא אחד, וכל דבר שקרוב ומאוחד עם סיבתו הוא גדול ומושלם יותר. מכאן מוביל הדרשן את מהלכו בסוגיה זו, ומסיים בדברים אודות מעלת השלמות שבזיווג.

תיקנתי את הנוסח והשלמתי קיצורים וראשי תיבות בסוגריים מרובעים ועגולים כמקובל. מילים שאינן ברורות בכתב היד סגרתי בסוגריים מזווים. לא העתקתי אותיות או תיבות יתרות שנכתבו כדי ליישר שורות או כדי לשמור על סדר הדפים, כפי המצוי בכתבי יד.

דרשה לחופה - "חתן דמים למולות"

[123א] לחופה חתן דמים למולות.

ידוע הוא שהדברים שהרכבתם מרובה יותר מהאחדים יש להם יותר שלימות. ולכן מצינו במעשה בראשית, בהרכבת הנבראים, שהרכבת הצומח הוא יותר שלם מהרכבת הדומם, לפי שבהרכבת הצומח יש הרכבת הדומם ויותר הרכבת הצמיחה, וכן בבריאת הבהמו' [ת] לפי שיש להם הרכבת ההרגש יותר מהצומח, וכן הרכבת האדם היא יותר שלימה משאר (ב"ח) [בעלי] חיים לפי שיש בהם הרכבת הדבור יותר משאר כל הנבראים. א"כ נראה מזה שכל שהרכבותיו מרובים הוא יותר שלם²¹.

21 באופן כללי [ללא ירידה לחילוקי הדעות בכל פרט] ביאור הדברים הוא כך: הבריאה כולה מורכבת מארבע יסודות: אש, רוח, מים ועפר. ככל שהנברא מתרחק מאחד היסודות ומתמזג עם יסודות נוספים, וככל שהמזיג מושלם יותר ומתרחק מהמקורות הבודדים, כך עולה מעלתו של המורכב, ומכאן השינוי בין הדצח"מ (דומם, צמח, חי, מדבר) למרות שיסודותיהם שווים, שהמעולה מחברו מזיג הרכבתו מעולה יותר, וממילא הוא ראוי לצורה מעולה יותר. מהראשונים בין חכמי ישראל שביארו זאת הוא ר' אברהם בן דאוד (הראב"ד הראשון) בספרו האמונה הרמה, מאמר א, פ"ו, ירושלים תשכ"ז, עמ' 20-21. בין דבריו הוא כותב: "שהגשמים בעלי האיכות, כשהיו האיכות בהם גמורים, רצוני החום בתכלית והקור בתכלית וכן לחות ויושב בתכלית, כי הגשמים אשר

ולהבין זה <הטעם> קושיא אחד או שנים שהוא מנגד לזה, שנראה שכל הדברים האחדים הם יותר שלימים, ולכן הש"י הוא אחד, וכל דבר שהוא א' [חד] (היו) [הוא] יותר שלם, ולכן תמצא במעשה (במעשה) בראשית שלא נאמ' טוב ביום שני ונאמ' ביום ראשון (בראשית א, ד), וזה לפי שהאחדים הם יותר שלימים. ועוד שהדבר מוכיח שהאחדים הם יותר שלימים, לפי שכל דבר שהוא מתקרב אל הסבה (שלה) [שלו] הוא יותר (שלימה) [שלם], והאדם כשהוא אחד מתקרב אל סבתו הוא יותר שלם.

וכן אמז"ל (חולין ס ע"ב): אמרה ירח לפני הב"ה: איפש' [ר] לשני כתרים גדולים להשתמש בכתר א' [חד]. אמ' הש"י: הלך²² ומעטי את עצמך. יש לראות בכאן שני דברים; הא', איך אמ' הלך, והשני, איך אמ' לכי מעטי את עצמך, שנראה שדבר תמה הוא; איך אמר(ה) לירח שהיא עצמה ממעטת. אבל הוא בזה האופן כמו שאמרנו, שכל דבר שהוא מתקרב לסבתו הוא יותר שלם. אמ' הב"ה: אם יש לך אורה גדולה הוא לסבת שאתה מתקרב אל סבתך, שבסבת החמה יש לך גדולה, ולכן אמ': לכי ומעטי את עצמך, כשאתה מתרחק מן הסבה יהיה סבת שאתה מתמעטת.

והכתנו' [ב] <מוכח> זה שכל הדברים האחדים הם יותר שלימים, כמו שאמ' הנביא (הושע י, ב): "חלק לבם עתה יאשמו", ר"ל כשאדם או המין האינושי לבתם מתחלקים <זה מזה יהיה> ספק שיאשמו, אבל כשהם באחדות, [123ב] לא יאשמו,

הם כן והם היסודות לא יצאו מהם פעולות אחרות כלל זולת פעולת החימום והקירור וההרטבה והיובש. והגשמים הממוזגים מאלה התמוזגות קרוב מן השווי, כזרעי הצמחים שבים מן פשיטות איכויות היסודות בהם, ויחייב להם שיפעל זה המזג בהם הזנה, וגידול, והולדת בדומה. והגשמים אשר הם אל השואת האיכויות יותר קרוב כטפות הבעלי חיים, הנה זה הקירוב מן השווי, וזה המזג המיוחד יפעל בהם מוסף על ההזנה והגידול והולדת הדומה יכולת על התנועה, והיא מפעילה ויכין אותה אל ההתפעלויות הנגלות, והם החושים החמשה, ואל ההתפעלויות הפנימיות אשר תזכרנה במקומותיהם. והגשמים אשר הם אל השואת האיכויות יותר קרובים, כטפת האדם בפרט, הנה זה הקירוב הרב השווי, וזה המזג המיוחד יפעל בהם, מוסף על מה שיש לשאר הבעלי חיים, יכולת על קנין המושכלות, והוצאת המלאכות, והבדיל בין המגונה והנאה במעשים, ויכין אותם להתפעלויות מוסף על התפעלויות שאר הבעלי חיים (כתמיהה) (כשמחה) ימשוך אליה צחוק, וכעס ימשך אליו בכי, ובושת ימשך אליו צבעים ידועים בפניו וזולת זה. אמרו הפועל לכל אלה הפעולות הוא המזג". וראה עוד: מורה נבוכים, ח"ב פי"ט ואילך. יאה לציין גם לדברי הר"ן בדרשותיו, דרוש יב: "... שיהיה הנמוץ מוסיף שלמות על הפשוט כפי העלות הפכו והסתלקו. ולזה יהיה היותר שלם במזג יותר רב שלמות, והוא הרוח הלב. ולכן יש בנמוזגים [ה] קוונים שלמויות בעצמם חילוקים, ויקבלו קצתם סגולות נמשכות אחר עירוב המזג לבד, וקצתם יקנו מן המזג נפש צומחת, וקצתם נפש חיונית, וקצתם יהיו מוכנים עוד לקבל נפש אנושית כאדם, ולכן כפי עירובם והימזגם יקבלו סגולות ושלמויות".

22 בגמרא: לכי.

וזהו שאמ' (שם ד, יז): "חבור עצבים אפרים הנח לו", ר"ל אפי' שהם עובדים פסילים, אם יש להם לב אחד, הנח לו²³. נראה מכאן שכל דבר שהוא פשוט מהרכבה א' [חת] הוא יותר שלם מהדברי' [ם] שיש להם הרכבות רבות.

ותירץ הרב שיש דברים שהם שלימים מצד הכלל או מצד עצמו או מצד הזדווגם בזיווג:

מצד הכלל, לפי שהאדם אינו יכול להברא מהפשוטי' [ם], לפי שאם יברא מא' הפשוטים כמו מאש וממים או מרוח או מהאדמה אינו יכול להתקיים, אבל הוא צריך להרכבות רבות, ומזה הצד הוא יותר שלם משאר הנבראים, ואפי' מהפשוטים כששעבד האדם כל הרכבותם לא' וא', לפי שהפשוטים אינם אלא חצי עולם, אבל האדם חי הוא בעולם (הזהר²⁴) העליון ובעולם השפל. וזהו שאז"ל²⁵: "אמרו צדיק כי טוב כי פרי" [וגו'] (ישעיהו ג, י) <טוב מהמלאכי' >²⁶ והוא עושה מכל הרכבותיו אחדות א' הוא יותר שלם.

ולכן לא אמ' הכתו' [ב] בבריאת האדם "והנה טוב" עד לאחר ששלם כל הנבראים, שאמ' (בראשית א, לא): "וירא אלי"ם²⁷ את כל אשר עשה והנה טוב מאד". ולכן לא עשה לו בריאה אלא כללם בתוך בריאת הדגים, לפי שעדיין לא נשלמה בריאתו עד שיהיו מעשיו הגונים וראויים ושיעשה מכל הרכבותיו <המזגה> א' ואחדות א', ולכן כת' (שם פסוק כח): "ורדו", וכן אמחו"ל: אמ' השם: לא נברא האדם לא מן התחתונים ולא מן העליונים, שאם נברא אותו מן העליונים הרי המלאכים שכבר נבראו, ויהיה זאת הבריאה מיותרת, ולא מן התחתוני' [ם] כמו כן, לפי שכבר ברא כל הנבראים כולם חומריים, ולכן ברא אותו מן העליונים ומן התחתונים²⁸, לכך כתב "ורדו בדגת הים", ולא נעשה לו ברכה, לומר [ר] שאם יזכו - יהיה מן העליונים וירדה בדברים התחתוני' [ם], ואם לא יזכה - (ש) הדברי' [ם] החומריים ירדו בו, שאם (יזכו

23 ראה בר"ר לח ו שם דורש רבי ש"גדול השלום" משני פסוקים אלו.

24 נקוד על המילה, כנראה לסימן מחיקה.

25 לא עמדתי על כוונתו.

26 יתכן לפענח: "טוב מה מלא כ", בין כך ובין כך לא עמדתי על כוונתו, כאמור.

27 זהו קיצור מקובל לשם אלוקים. וכן להלן. דוגמה לכך ראה בתוך תשובת ר' שלמה דוראן שבתשב"ץ המובאת במבוא.

28 השווה בר"ר יב ח: "כל מה שאתה רואה תולדות שמים וארץ הן ... בשני ברא מן העליונים ... בשלישי ברא מן התחתונים ... בששי בא לבראות את אדם, אמר: אם אני בורא אותו מן העליונים עכשיו העליונים רבים על התחתונים בריה אחת ואין שלום בעולם, ואם אני בורא אותו מן התחתונים עכשיו התחתונים רבים על העליונים בריה אחת ואין שלום בעולם, אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים בשביל שלום ..." [ואולי כוונת הדרשן למדרש זה, וכוונתו "ויהיה זאת הבריאה מיותרת" - היינו יתרה, עודפת]. וראה מדרש נוסף בהערה להלן.

יהיה²⁹) לא כן הוה לו לומ' וישלטו בדגת הים, אלא אמ' הלשון 'רדיה', לומ' שאם יזכו יהיה רדיה, [124א] ואם לא, יהיה מענין ירידה³⁰. ולכן אמ' (שם ט, ב): "ומוראכם וחתכם (על כל העמים) [על כל חית הארץ] וכו' ובכל דגי הים בידכם נתנו". ר"ל לפי שכשאתם אין עושים <מהים> אחדו[ת] אחד, לא הרדתם (ב"ח) [בעלי חיים, אבל עתה - "בידכם נתנו", ר"ל מימי בראשי[ת] נתנו בידכם].

ולזה אמ' הכתו[ב] (שם ב, יח): "לא טוב היות האדם לבדו אעש[ה] לו עזר כנגדו". ידוע הוא הקושי שיש בפסוק הזה, שאם הוא "עזר" אינו "כנגדו", ואם הוא "כנגדו" אינו "עזר", ולזה אמרו³¹ (יבמות סג ע"א) זכה - "עזר", לא זכה - "כנגדו". אבל הוא יש טעם אחר כשאמרנו, כי מצד שהאדם הוא שכלי, אם לא בהזדווג אל ההפך שהוא האשה, שהאשה כמו החומר, לא יוכל להתקיי[ם], וזהו "עזר כנגדו", כי מצד שהוא "כנגדו", ר"ל בהשתתף השכל אל החומר והשתעבד אל החומר להיות אחדות אחד, יהיה הסבה בקיומו. מזה נראה כי מצד הרכבותיו מרובים יהיה שלם כששעבדם לאחד.

וזה שאמ' הכתו[ב] בזה הפרש[ה] (שמות א, ה): "כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש ויוסף היה במצרים", ר"ל שלא היה כעשו הרשע שאמ' הכתו[ב] בו (בראשית לו, ו): "ואת כל נפשות ביתו", ר"ל שהיו כולם נפשו[ת], שלא ישתעבדו הרכבותיו אל האחדות, אבל בני יעקב היו כולם אחדו[ת] אחד, ואמ': "ויוסף היה במצרים", ר"ל שאפי' יוסף שהיה בתוך האומות ומזה הצד היה לו ליפרד מהם, ייעד הכתו' שגם הוא היה באחדות עמהם³².

וזהו אמרו בכתו' אחר שאמ' משה אדוננו ע"ה (דברים י, כב): "בשבעים נפש ירדו (אבותינו) [אבותיך] מצרימה ועתה שמך יי' אליך ככוכבי השמים [לרוב]" (שם יא, א) "ואהבת את יי' אליך". ר"ל שירדו כלם באחדות אחד, ושישתעבדו הרכבותם אל המזוגה אחד. ואמ' עוד: "ועתה שמך וכו' ואהבת" וכו', ר"ל שאעפ"י שהם רבים, יהיו כאלו לא היו אלא א' אחד, וזה ירצה באמרו "ואהבת", ובמקומו[ת] אחרים "ועשית", שהיה ראוי שיאמ' "ואהבתם", ו"עשיתם", אלא להיטיבם, כמו שאמרו שיהיו כולם כמו אחד.

29 נקוד מעל מילים אלו, כנראה למחיקה.

30 ראה בר"ר ח יא-יב: "רבי תפדאי בשם ר' אחא אמר: אמר הקדוש ברוך הוא: אם בורא אני אותן מן העליונים - הוא חי ואינו מת, מן התחתונים - הוא מת ואינו חי, אלא הרי אני בורא אותן מן העליונים ומן התחתונים; אם יחטא - ימות, ואם לא יחטא - יחיה. ורדו בדגת הים, אמר רבי חנינא: אם זכה - רדו, ואם לאו - ירדו...".

31 השווה ויק"ר ד ו.

[124ב] וזה רצה אליהו³² באומרו (איוב לו, ה) "הן א'ל כביר [ו]לא ימאס", ר"ל כשהיו כולם בלב א' לא (ימאס) [ימאס] הש"י, אבל אם הם נכרים - ימאס האלוה'ים³³.

נראה מכל זה שכל <שהרכבותיו> מרובים, אם אחדם ביחד, יהיה השלם שבכל הברואים, אפי' הפשוטים, כמו שאמרנו.

ומצד עצמו, אם פעולותיו יוצאות אל התכלי' [ת], הוא השלם שבכל הברואים, לפי [ש]הכל נברא בעבורו. ולזה כווננו רז"ל באמרם "אחור וקדם צרתני" (תהלים קלט, ה), שר"ל שקדם (שנברא) [שברא] הש"י העולם, עלה במחשבתו ית' (להברא) [לברוא] את האדם, ואם לא בשבילו, לא נברא כלל. ו"אחור", שברא את האדם אחר שברא כל המציאות, לפני שיבוא האדם נמצא הכל מתוקן, שהכל כבודו³⁴.

ומצד הזדווגם אל הזיווג, כמו שאמ' הכתו' [ב]: "לא טוב היות האדם לבדו". נראה מזה הפסוק שיותר שלם יהיה אדם עם זווגו יותר מלהיות לבדו, ולזה כווננו רז"ל באמרם (ברכות סא ע"א), שני פרצופי' [ן] נברא, האדם ואשה, ובתחלה, רצו לומ' שבעבור שבהיות האדם עם אשתו צריכין שיהיה אחדו' [ת] אחד, רמזו הש"י בתחלת כשברא, שבראם פרצופי' [ן], ר"ל אחוּזים. ורצה עוד כי לא יהיה האדם משעבד הרכבותיו אלא בהיות עם זווגו. נראה מכל זה שהאדם כשיזדווג עם אשתו, ומצד הזדווגו ייחד הרכבותיו אל אחדות אח' [ד], יהיה יותר שלם, ושלם ישרים אלא מצד שהרכבותיו מרובים.

ולזה כוון איוב באומרו (איוב ד, ט): "מנשמת א'לוה יאבדו ומרוח אפו יכלו", ר"ל שמצד שהא'לוה נתן בזה האדם שכל ולא ייחד הרכבותיו מצד שכלו, שמזה הצד יענש יותר משאר כל ברואיו. ואמ' הרב שיש לדקדק בזה; למה אמ' "יאבדו" ואמר (י) "יכלו", ואמ' "נשמת" ואמ' "רוח". ונראה, דמשום שיש ג' כחות באדם; כחות נפשיות וכחות חיוניות וכחות טבעיות³⁵, אמ' שמצד שהנשמה שהב"ה נותן באדם - "יאבדו", ור"ל שלא יכלה מכל וכל, אבל היא הולכת <כגוה וברק³⁶> לא יוכל לשוב אל מקומה

32 אשר בא להוכיח את איוב, ובדרך כלל נקרא אליהו.

33 השווה ברכות ח ע"א, וברש"י שם: "כביר לא ימאס - תפלת הרבים לא ימאס".

34 השווה בר"ח א: "א"ר שמעון בן לקיש: אחור למעשה יום האחרון וקדם למעשה יום הראשון" ועיין שם.

35 ראה שמונה פרקים לרמב"ם, פ"א: "דע, כי נפש האדם נפש אחת, ולה פעולות רבות חלוקות ... עד שפתח ראש הרופאים ואמר שהנפשות שלוש: טבעית וחיונית ונפשית ...", וראה עוד: הכוזרי, מאמר ה, אות יב; ר' אברהם בן דאוד (הראב"ד הראשון), האמונה הרמה, מאמר ג, ירושלים תשכ"ז, עמ' 98; העיקרים, מאמר ד, פ"ל.

36 מלים אלו אינן ברורות בכתב היד, הצעה זו היא עפ"י איוב כ כה: "נְשָׁלַף וַיֵּצֵא מִגְּוָה וַיִּבְרַק מִמְּרָתוֹ

אשר חוצבה, אבל מצד כי [125א] הנפש החיונית³⁷ שהיא הצומחת והמרגשת - "יכלו" - מכל וכל.

ועתה אין לי עוד אלא להוכיח לזה החתן, שבעבור שמצד זה הזיווג, האשה, יש כח לאנשי[ם] להשתעבד הרכבותיו אל התכלית שבעבורו נברא, (שמים) [שמהיום] והלאה ידריך נפשו <בהיסדה³⁸> האמיתית, ולזה התחלתי <משאי> "חתן דמים למולות", ר"ל שזה החתן "ימול בשר ערלתו" שמצינו ערלת בלב ומצינו (באוזן) [בפה]; בלב, שכן אמ'ר] (דברים י, טז): "וּנְמַלְתֶּם [ומלתם] את ערלת לבבכם", ומצינו בפה (שמות ו, יב): "עַרְלַת שִׁפְתֵיכֶם". ומזה הצד אמ' משה להב"ה (שם ד, י): "כי כבד פה וכבד לשון אנכי", שר"ל שלפי שיש אנשים שלשונם מגמגמת, וישכח בפה לסדר הדברים כתיקונם, ויש אנשים להפך. ואמ' לו הב"ה (שם פסוק יב): "לך (כי) [ו]אנכי אהיה עם פיך והוריתך (את) אשר תדבר", ר"ל אני אסדר המילין בפיך שתאמרם בסדר ובתיקון. וחזר משה ואמ' (שם פסוק ג): "שלח נא ביד תשלח", ר"ל שיהיה רצון הא'ל שיכתב בכתב ושהוא יוליך לפרעה, וזה ירצה "ביד תשלח"³⁹.

וחזר הש"י ואמ' (שם פסוק יד): "יִדְעֵתִי (כי) אהרן אחיך הלוי [ידעתי כי] דבר ידבר" וכו', (שם ז, א) "יִהְיֶה נְבִיאָךְ" וגו', ר"ל אהרן אחיך הלוי שלא היה ראוי אלא ללויה אלא <מצד⁴⁰>, ואמ' "דבר ידבר" כמו שאמ' הכתוב [ב] (שם לג, יא): "(ו) יהושע בין נון נער לא ימיש מתוך האהל", שירצה לומר כשהיו חוטאים ישראל פרש מרע"ה מהם, ואמ' לו הש"י: משה, חזור אל האהל, ואם לא - יהושע עומד במקומך. ולזה נתן סבה לחזרתו, שבשביל שיהושע קטן "לא ימיש מתוך האהל", וכן אמ' בכאן: "ידעתי כי דבר ידבר", ר"ל אם אין אתה מדבר - אהרן ידבר, כי יש לו כח לדבר.

[גליון⁴¹]: ועוד אמ' (שם ד, יד): "וגם [הנה] הוא יוצא לקראתך [וראך] ושמח בלבו". יש להקשות בזה [?] שכל "גם" מרבה, ובכאן מהו <?> [מרבה]. וי"ל שזה הפסוק בא <לפרש⁴²> [?] אהרן לפי כשהאדם רואה מע[לה] בחבירו יש לו עמו קנאה ושב[אהו],

יְהִלְךָ עַל־י אֲמִים, ולרוב המפרשים אין זה מתאים לכאן, אך עי' שם באלשיך. יתכן גם לפענח: כונה וברה.

37 הנרמזת בתיבות "מרוח אפו" שבפסוק.

38 אולי המשמעות שידריך נפשו החל מהיוסדה על דרך האמת.

39 ראה פענח רזא, שמות שם, ורשה תרכ"ז, דף נג ע"ב: "שלח נא ביד תשלח ... שאמר משה תן לי הדברים בכתב שאוכל לשאת בידי ולהראותם, אחר שאני כבד פה וכבד לשון, זהו 'ביד תשלח'". פירוש זה מצוי בקבצים נוספים של פירושי בעלי התוספות על התורה.

40 יתכן לפענח: דובר.

41 קטוע בשוליים, וניסיתי להשלים מן המקורות ומהשערה.

42 לכאורה סומנה תיבה זו למחיקה.

אבל אהרן אינו כן שאעפ"י [שאחיו] יותר ראוי לא יקנא באחיו [וזה] "גם [הנה] הוא יוצא", שגם שהציאה אין [בה] קנאה ⁴³ "וראך ושמח בלבך", ר"ל [?] שלא יהיה א' [חד] בפה וא' [חד] בלב.

ולכן אמרתי לחתן זה שימול ערלת לבו, ואזרו לבו לעשו' [ת] דברים שנצטו בהם, ואזרו שלא לשמוע הדברים שאינם הגונים כמו לשון הרע, ובזה 'היינו' יותר (י) שלימים מהמלאכים. 'להגיד' ⁴⁴ שהמלאכים אינם עושין אלא בפה, שאומרים שירות ותושבחות, אבל אנחנו עושים בגוף ובפה.

או ירצה לומר "דמים" ⁴⁵, שהוא [125ב] ממשפחה גדולה, ובעבור שהוא ממשפחה גדולה ראוי שיהיה טוב יותר ממ' שאינו ממשפחה. שמי שאינו ממשפחה אעפ"י שמעשיו מכוערים אין חוששין לו, אבל מי שהוא ממשפחה ויהיו מעשיו מגונים, ראוי לחוש עליו. ולכן אמרתי "חתן דמים למולות", ר"ל "חתן" שהוא ממשפחה גדולה כמון, ראוי שהוא 'גדול' במעשיו ⁴⁶.

או ירצה לומר "דמים" וכו', לפי כשהכלה ראה דם כשושנה, אומ' לחתן: הרחק, שאיני שושנה. והוא מתרחק כאלו יהיו נפרדים. ולזה אמ' שלמה ע"ה (שיר השירים ז, ג): "שררך אגן הסהר [וגו'] בטנך ערימת חטים סוגה בשושנים" וכו'. מה "סוגה" ומה 'מפך' ⁴⁷ יש ב"שושנים". אלא זה הדם שראתה אשה כשושנה ⁴⁸.

וזה הזווג הוא שלם בעבור שהם קרובים יותר, ומזה הצד כשהם ממשפח' [ה] אחד הזווג יותר שלם. וזה היתה כוונתה של צפורה בזאת הפרש' [ה] באמרה (שמות ד, כה): "חתן דמים אתה לי", ואחר כך (פסוק כו): "חתן דמים למולות", יש קושיא בזה היאך נאמ' פעם אחד "אתה לי" ואחר כך "דמים למולות", אבל בזה יתרץ, כי היא חשבה שמצד היותה מעם אחרת איננה ראויה למשה יבא מצדה זה הרע, ולזה כוונה באמרה "אתה לי", ר"ל מצדי יבא, ואח"כ כשראה שאחר שהמול בשר ערלתו עזב הנחש או המלאך ולא עשה עוד רע, אמרה לא מצד זה הרע כי אם בשביל שאינו

43 יתכן: אף. והיינו, לא זו בלבד שיוצא לקראתך שלא בקנאה, אף שמח בלבך.

44 נוסף בין השורות, ויתכן ששייך לכאן.

45 היינו תיבת "דמים" מהפסוק בו פותחת הדרשה: "חתן דמים למולות".

46 "דמים" מבטא את ייחוסה של המשפחה, ראה על כך במבוא.

47 אפשרויות נוספות בפענוח: מסך, אפך.

48 ראה סנהדרין לו ע"א: "סוגה בשושנים", שאפילו כסוגה של שושנים לא יפרצו בהן פרצות, והיינו דאמר ליה ההוא מינא לרב כהנא: אמריתו נדה שרי לייחודי בהדי גברא, אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת. אמר ליה: התורה העידה עלינו 'סוגה בשושנים', שאפילו כסוגה בשושנים לא יפרצו בהן פרצות, ובתוספות שם ד"ה התורה העידה עלינו סוגה בשושנים: "לענין דם נדות נדרש, כשאומרת: דם כשושנה אדומה ראיתי - מיד פורש".

מהול, וע"כ חזרה ואמרה "למולות", ר"ל בשביל שאינו מהול⁴⁹.

וכן מצינו בבנות צלפחד שכשאמרו אל משה (במדבר כז, ג-ד) כי למה לא ירשום, כיון שלא נשאר לאבינו יורש. ואמ' הש"י (שם פסוק ז) שירשום המה נחלתם כמו שאר בתי אבות, באו אנשי השבט ואמרו אל [משה] (שם לו, ב-ד) למה ירשו הבנות ותסוב נחלה ממטה אל מטה, אז אמ' הב"ה (שם פסוק ז): "ולא תסוב נחלה [וגו'] ממטה אל מטה", וכאשר ראו בנות צלפחד שאינם יכולות להנשא לשאר השבטים, אמרו, אעפ"י שיש להן כח להנשא עם הגדולים שבשבטן אמרו הטעם שאמ' הב"ה "ולא תסוב נחלה [וגו'] ממטה אל מטה" הוא בשביל שהקורבה היא יותר שלימה, ולכן טוב לנו להנשא עם בני דודנו ותהיה [גליון: יו]תר הזיווג שלם. וזה הזיווג⁵⁰ >הם< [יו]תר קרובים מאד, לכן יהיה שלם. [בכ]ן יהי רצון מלפני א'להי השמים אמן. [ז]ה הדרש' שמעתי <מפי⁵¹> להחכם דודי [ב?] ר' יעקב גאבישון יצ"ו. תם].

49 כלומר, צפורה חששה שמול ייחוסו הרם של הילד בולטת עוד יותר נחיתות ייחוסה שבגינה הסתכן בנה, וכשגילתה שהסכנה לא הייתה קשורה לייחוסה אלא לערלת הבן נחה דעתה. ראה על כך במבוא.

50 נראה שכוונתו לחתן שלכבודו נמסרה הדרשה.

51 מסומן למחיקה. יתכן שהאחיין כתב דרשה זו, וכת"י זה הוא העתקה של אותה דרשה, ובתחילה העתיק מדברי קודמו: "מפי", ולבסוף תיקן והשאיר רק "שמעתי", לאמור כי לא שמע כן בעצמו מפיו, ושכח לתקן את תיבת "דודי", או שאף הוא אחיו. יש לציין שמהדרשה נראה כי לעתים לא הבין המעתיק את מה שהעתיק, ולכן קשה לומר שכתיבה זו היא מקורית, אף שיתכן שבתחילה כתב טיוטה ממה ששמע ולאחר מכן העתיק לכאן בצורה מסודרת יותר. תודתי לר' עדיאל ברויאר על הערה זו.